https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

MUSTAQIL SO'Z TURKUMLARI: TIL TIZIMIDAGI O'RNI VA LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Islomova Aziza

DTPI filologiya fakulteti o'zbek tili yo'nalishi 208-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tilidagi mustaqil so'z turkumlarining mazmun-mohiyati, tarkibi va lingvistik xususiyatlari yoritilgan. Til tizimida ot, sifat, son, olmosh, fe'l va ravish kabi turkumlarning tutgan o'rni ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Grammatika va sintaksisdagi vazifalari hamda nutqdagi funksional ahamiyati ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: mustaqil so'z turkumlari, ot, sifat, son, olmosh, fe'l, ravish, grammatik kategoriya, sintaktik vazifa.

Аннотация: В данной статье раскрываются сущность, состав и лингвистические особенности самостоятельных частей речи в узбекском языке. Рассматриваются их функции в системе языка, роль существительных, прилагательных, числительных, местоимений, глаголов и наречий, а также их грамматические признаки и синтаксические особенности. Особое внимание уделяется их функциональной значимости в речи.

Ключевые слова: самостоятельные части речи, существительное, прилагательное, числительное, местоимение, глагол, наречие, грамматическая категория, синтаксическая функция.

Annotation: This article explores the essence, structure, and linguistic characteristics of the independent parts of speech in the Uzbek language. It analyzes their functional roles within the language system, focusing on nouns, adjectives, numerals, pronouns, verbs, and adverbs, as well as their grammatical categories and syntactic functions. Special emphasis is placed on their functional importance in speech and communication.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Keywords: independent parts of speech, noun, adjective, numeral, pronoun, verb, adverb, grammatical category, syntactic function.

Kirish: Har qanday tilning lug‘aviy boyligi turli grammatik-guruhlangan birliklardan tashkil topadi. Ushbu birliklarning eng asosiy va mazmunni tashuvchi qatlamini mustaqil so‘z turkumlari tashkil etadi. Ular nafaqat leksik ma’no jihatidan mustaqil, balki gap qurilishida ham markaziy rolga ega bo‘ladi. Mustaqil so‘z turkumlari orqali inson o‘z fikrini, tasavvurini, harakati va munosabatini aniq ifodalashi mumkin. Mazkur maqolada mustaqil so‘z turkumlarining mohiyati, ularning asosiy turlari va lingvistik vazifalari ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

Asosiy qism: Mustaqil so‘z turkumlari tushunchasi– bu predmet, belgi, harakat, miqdor, shaxs va holat kabi real ma’nolarni ifodalovchi, gap bo‘laklari sifatida faol ishlatiladigan so‘zlar guruhidir. Ular mustaqil leksik ma’noga ega bo‘lib, so‘roq berilishi, grammatik shakllanishi va sintaktik vazifalari bilan yordamchi so‘zlardan ajralib turadi. O‘zbek tilida oltita mustaqil so‘z turkumi mavjud: ot, sifat, son, olmosh, fe’l, ravish.

Mustaqil so‘z turkumlari — tilning asosiy mazmuniy yadrosini tashkil etuvchi birliklar bo‘lib, ular real borliqdagi predmet, harakat, belgi, miqdor yoki tushunchalarni bevosita nomlaydi. Ular yordamchi so‘zlardan farqli ravishda:mustaqil leksik ma’noga ega;gap bo‘laklari vazifasida keladi;grammatik shakllar orqali o‘zgaradi;gapda mazmun yaratadi.

[1]Mustaqil so‘z turkumlarining tarixiy shakllanishi O‘zbek tilidagi mustaqil so‘z turkumlari qadimgi turkiy til davrida shakllangan. Qadimgi bitiklarda:otlar alohida morfologik belgilarga ega bo‘lgan,fe’l shakllari hozirgi zamon fe’l tizimining asosini yaratgan,olmoshlar bugungi ko‘p shakllarning dastlabki variantiga ega bo‘lgan,sifatlar ko‘pincha otlarga qo‘shimcha orqali bog‘langan. Mustaqil so‘z turkumlarining tarixiy shakllanishiO‘zbek tilidagi mustaqil so‘z turkumlari

[1] Manba: O‘zbek tili grammatikasi. Morfologiya. — Toshkent, Fan, 1975.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

qadimgi turkiy til davrida shakllangan. Qadimgi bitiklarda:otlar alohida morfologik belgilarga ega bo‘lgan,fe’l shakllari hozirgi zamon fe’l tizimining asosini yaratgan,olmoshlar bugungi ko‘p shakllarning dastlabki variantiga ega bo‘lgan,sifatlar ko‘pincha otlarga qo‘shimcha orqali bog‘langan.

Ot turkumi: Ot – predmetni yoki shaxsni bildiruvchi asosiy so‘z turkumidir. Tilning barcha qatlamlarida eng ko‘p ishlatiladigan birlik ham aynan ot hisoblanadi.Leksik mohiyati: predmet, shaxs, joy, tushuncha, hodisani ifodalaydi.Grammatik belgilar: kelishik, egalik, ko‘plik kategoriyalariga ega.Sintaktik vazifalari: ega, to‘ldiruvchi, aniqlovchi kabi gap bo‘laklarini bajaradi.Otlarning keng ishlatilishi tilning nominativ (nomlash) funksiyasining asosiy manbai ekanini ko‘rsatadi.

Sifat turkumi:[2] Sifat – predmetning belgi-xususiyatini, rangini, shaklini yoki ichki holatini ifodalovchi so‘z turkumidir. Sifatlar nutqni tasviriy, obrazli va boy qiladi.Leksik mohiyati: predmetning qandayligini bildiradi.Grammatik xususiyati: daraja kategoriyasiga ega bo‘ladi (oddiy, qiyosiy, orttirma).Sintaktik vazifasi: aniqlovchi yoki kesim bo‘lib keladi.Tilning badiiy-estetik imkoniyatlari asosan sifatlar orqali namoyon bo‘ladi.

SON: Miqdor va tartibni bildiradi. Nutqda aniqlik yaratadi.

Turlari: miqdor son, tartib son,taqsimlovchi son,jamlovchi son.Sonlar gapning grammatik shakliga kuchli ta’sir qiladi.

OLMOSH: Ot, sifat, son o‘rnida qo‘llanadi. Mazmuni kontekstdan kelib chiqib tushuniladi. Takrorni kamaytiradi — nutqni ixcham qiladi.Turlari: shaxs, ko‘rsatish, so‘roq, egalik, belgili, inkor olmoshlari

FE’L: Harakat va holatni bildiradi.Eng ko‘p grammatik kategoriyaga ega turkum:zamonmaylshaxs-sonnisbatbo‘lishli–bo‘lishsiztuslanishGapning eng muhim bo‘lagi — kesim fe’l bilan ifodalanadi.

[2] Manba: A. G‘ulomov — Zamonaviy o‘zbek adabiy tili: Morfologiya.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

RAVISH: Harakatning belgisi: qanday? qayerda? qachon? nechog‘lik?Hol vazifasida keladi.Odatda o‘zgarmaydi (morfologiyasi doimiy).Turlari: usul, o‘rin, vaqt, miqdor, sabab ravishlari.

Mustaqil so‘z turkumlarining o‘zaro ta’siri Misollar:**Sifat** ot bilan birikadi → yangi kitob. **Ravish** fe’l bilan birikadi → asta yurdi. **Son** ot bilan birikadi → besh talaba **Olmosh** fe’l bilan birikadi → u aytd iUlarning to‘g‘ri birikishi grammatikaning asosiy talabidir. Mustaqil so‘z turkumlari nutq madaniyatida Nutqning aniqligi — sonlar bilan ta’minlanadi. Tasviriyligi — sifatlar bilan boyiydi.Ravonligi — olmoshlar bilan silliqlashadi. Harakatchanligi — fe’llar bilan shakllanadi.Har bir turkum nutqqa alohida stilistik rang beradi. Stilistik va badiiy vazifalari: Sifatlar va ravishlar: nutqni tasviriy, obrazli qiladi.Fe’llar: harakat va harakatning intensivligi bilan dramatik va dinamik rang beradi.Sonlar va olmoshlar: nutqni aniq va ixcham qiladi.Masalan: katta, chiroyli, uchta — badiiy matnda tasviriylikni oshiradi. Zamonaviy tadqiqotlardan qo‘shimchaLingvistlar (Rahmatullaev, G‘ulomov, Mahmudov) so‘z turkumlarini semantik, morfologik va sintaktik qatlamlar orqali o‘rganishni tavsiya qiladi.Misol: Fe’l + ravish + olmosh kombinatsiyalari nutqni yanada ixcham va aniq qiladi.Paradigmatik-sintagmatik yondashuv: mustaqil so‘z turkumlari tahlil qilinayotganda ularning ichki shakllari va boshqa turkumlar bilan bog‘liqligi tahlil qilinadi.

Xulosa o’rnida shuki, Mustaqil so‘z turkumlari tilning asosiy mazmuniy qatlamidir.Ular bo‘lmasa, gap qurilishi imkonsiz bo‘ladi.Har bir turkum tilning semantik, morfologik va sintaktik tizimida markaziy o‘ringa ega.Nutqning mantiqiyligi va izchilligi aynan shu turkumlar orqali ta’minlanadi.Mustaqil so‘z turkumlari o‘zbek tilining asosiy mazmuniy va grammatika qatlamini tashkil etadi. Ular nutqda predmet, harakat, belgi, miqdor va tushunchalarni ifodalash orqali gapning mantiqiy va semantik to‘liqligini ta’minlaydi. Har bir turkum — ot, sifat, son, olmosh, fe’l va ravish — o‘ziga xos morfologik, sintaktik va semantik xususiyatlarga ega bo‘lib, tilning kommunikativ, badiiy va ifodaviy

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

imkoniyatlarini boyitadi. Mustaqil so‘z turkumlari nutqda egasi, kesimi, aniqlovchisi va holi vazifasini bajaradi, shu bilan gapning tuzilishi va mazmunini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Manba: A. G‘ulomov — Zamonaviy o‘zbek adabiy tili: Morfologiya.
2. Manba: A. Mahmudov — O‘zbek tili morfologiyasi.
3. Manba: U. Tursunov, J. Muxtorov — O‘zbek tili (Filologiya uchun darslik).
4. Manba: A. Nurmonov — Tilshunoslikka kirish.